

BOEKEN, CONFERENTIES EN MEDIA
/ BOOKS, CONFERENCES AND MEDIA

MACHTSVERWERVING EN MACHTSUITOEFENING
IN KONGO-ZAIRE 1960-86

Discussiebijdrage aan het colloquium "Nieuwe perspectieven over de Belgische kolonisatie in Zaïre" (25 april 1986), georganiseerd door de NFWO-kontaktgroep 'De Belgische betrekkingen met het buitenland tussen de 19de en 20e eeuw'.

Men kan bezwaarlijk stellen dat het politieke regime in Zaïre onvoldoende aandacht krijgt in de Belgische wetenschappelijke en populaire literatuur. Terzelfdertijd is er vaak de neiging om Zaïre enkel te bestuderen in zijn eigenheid, en voorbij te gaan aan die facetten die veralgemeenbaar zijn, die misschien in een andere vorm ook in andere ontwikkelingslanden aanwezig zijn. Ten tweede, kan men inderdaad moeilijk betwisten dat het regime diktatoriale kenmerken vertoont. Daar staat tegenover dat deze term zodanig breed is dat hij nog weinig beschrijvende laat staan verklarende waarde bezit.

Wanneer men het heeft over macht, machtsverwerving en machtsuitoefening in Zaïre hoort men vaak de bedenking "plus ça change...". En inderdaad, bij een oppervlakkige beschouwing heeft het er alle schijn van dat al deze processen maar door een regel beheerst worden: die van de afwezigheid van regels. Om het positief uit te drukken: onvoorspelbaarheid en willekeur zijn zowat de enige konstanten. Ik ben er evenwel van overtuigd dat, om het met Shakespeare te zeggen 'Although it is madness, it has a

system. Meer zelfs, dat er binnen dit systeem aanzienlijke breuken en evoluties aan te wijzen zijn. Uiteraard gaat het in dit korte bestek enkel om een werkhypothese, die Zaïre als typegeval binnen een ruimere kontekst wil plaatsen.

1960 was niet bij toeval een donderslag bij heldere hemel. De bruuske dekolonisatie was voor een groot deel te wijten aan de cognitieve dissonantiereductie van de Belgen ter plekke en de onwetenschap/onverschilligheid van de politieke wereld in het moederland. (De dekolonisering in Azië had ook de vastberadenheid van andere Europese landen inzake hun Afrikaanse "bezittingen" niet aangetast. Integendeel.). Toen het behoud van de kolonie tegen politiek/ekonomische aanvaardbare inspanningen niet mogelijk bleek, werd van Belgische zijde gepoogd de vroegere belangen onder een te veranderen situatie maximaal te bestendigen. Deze belangen waren ten andere voor diverse betrokken groepen niet steeds gelijklopend, wat aanleiding gaf tot tegenstellingen, iets waarvan de Kongolese tegenpartij dankbaar gebruik maakte. Grosso modo kunnen de krachtlijnen van de Belgische visie op het politiek vlak als volgt worden samengevat :

- * de staat diende kapitalistisch te zijn : d.w.z. de staat moest als opperste instantie de reproductie van de kapitalistische produktiewijze verzekeren.
- * de staatsmacht diende residueel te zijn : d.w.z. dat de Kongolese bewindslieden deze macht kregen toegewezen, die de Belgen niet voor zichzelf reserveerden.
- * het politiek regime diende dat van een meerpartijenstelsel te zijn : d.w.z. een kopie van het vigerend stelsel in België. Dit impliceerde dan weer dat :
- * de machtsuitoefening diende institutioneel-intercursief te gebeuren. Met deze term die wij aan Prof. A. VAN DEN BRANDE ontleen (VAN DEN BRANDE, A., 1985) wordt volgende bedoeld : doordat de samenleving een ruime mate van differentiatie vertoont, zijn er diverse centra van macht en zijn er konkurrentiele elites. Konflikten tussen power-elites worden via kompromissen opgelost. Tegenstellingen met de massa of delen ervan worden opgevangen door kompensatie.

Niet alleen waren deze betrachtingen intern kontradikto-

risch, ze gingen er tevens van uit dat een politiek regime en de juridische vertaling ervan zomaar kon worden overgeplaatst van een maatschappijtype naar een totaal andersoortige samenleving die beheerst werd door andere machtsverhoudingen. Tenslotte sproten de Belgische pogingen uit de klassieke paternalistische reflex dat de Kongolezen zelf geen politieke aspiraties hadden, of dat deze efficiënt konden worden gekanaliseerd.

Op welke basis kunnen aspirant-politici terugvallen om hun macht, autoriteit of gezag te ondersteunen? In eerste instantie kunnen ze hun legitimatie pogen te funderen op de traditionele segmenten van de samenleving. Het Belgisch koloniaal systeem heeft evenwel de positie van de hoofden ondergraven. De chef dankt zijn functie niet langer aan de consensus van de direkt betrokkenen, maar aan het fiat van de administratie. Deze 'chefs médaillés' tellen politiek in 1960 dan ook nog amper mee. Dit betekent niet dat etniciteit geen rol zou spelen. Vanaf het einde der jaren vijftig was de kulturele bewustwording en het aktiveren van etnische solidariteit in een stroomversnelling geraakt. Het was voor de hand liggend dat dit referentiekader zijn politieke vertaling zou krijgen. Het duidelijkste voorbeeld is de ABAKO. Maar de ABAKO wordt niet aangevoerd door mensen die uit de traditioneel-kulturele machtssfeer komen, maar door diegenen die uit de moderne sektor komen. De Kongo-groep was tenandere onderling gedifferentieerd en wat belangrijker is, twee segmenten - de Ndibu en Ntandy - hebben geen uitstaans met het oude Kongo-rijk, maar schijnen pas ontstaan te zijn bij de aanleg van de spoorweg in de jaren 1890. (zie MONNIER, L., 1970). De ABAKO heeft daarenboven gepoogd ook de niet-Kongo, zoals de bevolking van de Kwango-Kwilu achter haar vlag te scharen, met het argument van Kikongo als lingua franca. Om het in de termen van ANDERSON te stellen : de groep waar de ABAKO zich naar richt is meer een 'imagined community' dan de traditionele Kongo-groep. (ANDERSON, B. 1985).

Een tweede rekruteringsveld is de moderne sektor. Men mag uiteraard niet uit het oog verliezen dat de diverse Belgische belangengroepen die op dat ogenblik nog te velde zijn,

pogingen ondernemen om een politiek bruggenhoofd tot stand te brengen dat hun toekomstige belangen minimaal schaadt. Globaal genomen mislukte deze strategie, omdat deze weggespoeld werd door de diverse vormen van nationalisme. De "Parti National du Progrès", die de gematigde krachten diende te bundelen, en waarin de administratie veel hoop had gekoesterd, presteerde erg slecht bij de verkiezingen. Door vele zwarten werd ze tenandere omgedoopt tot 'Parti des Nègres Payés'. Via de groep 'Conscience Africaine' met Joseph ILEO, poogden de kristendemokraten invloed uit te oefenen, of langs de figuur van Cyrille ADOULA trachtte de B.S.P. haar rol te spelen... doch in de turbulente jaren voor de onafhankelijkheid wierp dit niet veel gewicht in de schaal. Er is maar een belangrijke uitzondering aan te halen : de Conakat van Moise TSHOMBE.

Quid de sociaal-ekonomische milieus ? Een inlandse volwaardige burgerij was er uiteraard niet, en belangrijke fracties uit de kleinburgerij bestonden eveneens uit niet-ingezetenen. De schaarse Kongolese lompburgerij was onvoldoende uitgegroeid tot een bewuste klasse om enig zelfstandig politiek gewicht in de schaal te kunnen werpen. Van een georganiseerde syndikale macht was er evenmin sprake. Het duurde tenandere tot de wet van 25 januari 1957 vooraleer er werkelijke bestaansgrond voor zwarte syndikaten werd geschapen, (In 1956 was amper 0,75 % gesyndikeerd). Hoe zat het met het leger ? De koloniale weermacht werd door de overheid bewust gekantonneerd buiten de samenleving, niet alleen mentaal maar ook fysisch, en zelfs linguïstisch (door het Lingala als voertaal te introduceren). Het werd tot op de vooravond van de onafhankelijkheid ingezet tegen de zgn. oproerkraaiers en onruststokers. Op 30 juni 1960 is het leger het minst gedekoloniseerde segment van de samenleving.

Wanneer wij de leden van de eerste regering Loemoemba overlopen, worden wij getroffen door een overgrote meerderheid aan figuren die uit een lagere bediendensektor - zowel private als publieke - afkomstig zijn. Deze objektieve situatie en het gevoel geblokkeerd te zijn binnen het koloniale bestel is zowat het enige wat bindt. Voor deze

"évolués" is de numerieke markt van de massa onontbeerlijk om de zaken een radikale keer te geven. Onafhankelijkheid en zelfrealisatie liggen in elkaars verlengden. Voor de massa zijn deze évolués, de spreekbuis om hun frustraties te verwoorden en te operationaliseren. Men kan t.o.v. diegenen die het politieke terrein betreden niet spreken van een 'politieke klasse', want dit zou een positieve belangenverstrengeling veronderstellen die er op dat ogenblik niet is. Er is al evenmin sprake van politieke partijen, in de zin van georganiseerde en gestructureerde machtsblokken die banden bezitten met andere geïnstitutionaliseerde belangengroepen. Het resultaat is dat er in een mum van tijd 19 belangrijke en een trits kleinere politieke associaties ontstaan, waarvan het leiderschap wordt waargenomen door individuen die erin slagen op grond van zeer uiteenlopende motieven een aanhang te verwerven. (Enkel het NMCL is nationaal gestructureerd). Het resultaat is de komplette chaos. Politieke macht binnen de nieuwe top is de enige bron van maatschappelijke macht. Ruil en kompromis, die zo typisch zijn voor institutioneel-incursieve machtsuitoefening zijn hier uitgesloten: the winner takes it all. Kompensatie ten overstaan van de massa behoort al evenmin tot de mogelijkheden: de nodige middelen om de loyaliteit af te kopen ontbreken. En dit terwijl 'dipenda' zowel overspannen en niet te vervullen verwachtingen had losgemaakt. Een systeem dat niet kan steunen op hegemonie doet een beroep op geweld, om zich te handhaven. De periode 1960-65 is een bittere en vaak bloedige machtsstrijd tussen belangengroepen om natie en staat binnen een bepaald concept aan elkaar te verbinden. De staatsgreep van MOBOETOE zal dit ganse systeem van machtsuitoefening en machtsverwerving drastisch veranderen.

Uit de diffuse eerste generatie potentiële leiders had zich een informele fractie gevormd, die geleidelijk aan op de voorgrond trad: de zogenaamde Binzagroep. Wat hen bond was niet dat ze via een votingmachine of andere rekrute-

ringskanalen over een ruime achterban beschikten maar wel dat ze binnen de instituties op sleutelposities beslag hadden gelegd. MOBOETEDE in het leger, NENDAKA het hoofd van de veiligheidsdienst, BOMBOKO als minister van B.Z. : ze controleerden niet alleen de gewapende macht, maar wisten zich verzekerd van de steun van de V.S. en België (zie TURNER T., 1979). Dit was de kern van de nieuwe elite die het leger als compagnon-de-route gebruikte om de macht te grijpen op 24 nov. 1965.

De nieuwe heersende elite vertoonde een veel geslotener karakter dan de eerste generatie, en het mechanisme dat voor homogeniteit zorgde was erg simpel : "The personal patronage of the president was sine qua non of ranking position, held at the pleasure of the presidency" aldus Crawford YOUNG (YOUNG C., 1919, blz. 221). Machtsposities in de politieke sfeer betekenden terzelfdertijd machtsposities op andere maatschappelijke terreinen : de politieke macht was het middel om zich b.v. ook economisch een belangrijke plaats toe te eigenen, zowel in de publieke als in de private sektor. De radikaliseringsmaatregelen van 1 januari 1975, waarbij grote nationale productie- en distributie-eenheden werden genaast, was in de eerste plaats bedoeld om een autonome burgerij die eventueel een konkurrentiële macht zou kunnen vormen te likwideren. Alleen de katholieke kerk slaagde erin, om, ondanks herhaalde wrijvingen, een zekere zelfstandigheid te bewaren.

Een tweede belangrijk kenmerk was dat de bevolking politiek buiten spel werd gezet. De politieke partijen werden ontbonden, maar ook alle andere kanalen waardoor belangengroepen zich konden uiten werden geblokkeerd. In tegenstelling met enkele jaren vroeger waar politiek engagement tot opperste deugd van staatsburgerschap werd uitgeroepen, bleek apoliticisme nu een patriotische plicht te zijn. De machtsuitoefening is institutioneel-integraal te noemen. Dit betekent dat de macht spruit uit een toegewezen positie, die men binnen een al dan niet strak geformaliseerde hiërarchie bekleedt. Integrale macht betekent dat wie op één terrein tot de elitekern behoort, automatisch ook op andere vlakken macht bezit. De

samenleving is er één die overgedetermineerd wordt door een kloof tussen heersende elite en massa. Dit kan slechts in stand worden gehouden doordat deze elite zich steunt op een permanent structureel geweld, dat periodiek omslaat in fysisch geweld.

Aan deze situatie, kenmerkend voor de eerste jaren na de staatsgreep, werden ondertussen enige wijzigingen aangebracht. Ten eerste werd getracht opnieuw een relatie te creëren met de bevolking, zij het dan exclusief binnen de termen door het regime zelf gesteld. De oprichting van de M.P.R. op basis van het charter van N'sele was één van die pogingen. De authenticiteitspolitiek, die de kulturele legitimering van het bestel moest onderpinnen was een andere taktiek. Het Moboetisme, waardoor getracht werd een charismatische band tussen volk en leider te smeden werd geacht een gelijkaardige functionaliteit te bezitten. Het minste wat kan gezegd worden is dat dit alles maar met erg twijfelachtig succes werd bekroond. Met mooie woorden worden immers geen lege magen gevuld.

De belangrijkste veranderingen grepen evenwel plaats binnen de elite, die een meer pluri-form karakter heeft verkregen. Wij dienen een onderscheid te maken tussen de individuele leden van die elite en de elite als groep. Als individuen hangen ze nog steeds volkomen af van de diskretionaire macht van MOBOETOE SESE SEKO. De permanente wisselingen en overplaatsingen, de plotse val en de spektakulaire verzoeningen behoren allemaal tot dit schema. Er wordt niet gedoogd dat iemand een zelfstandige machtsbasis zou verwerven. Dit zou één van de redenen kunnen zijn waarom mulatten oververtegenwoordigd zijn. KENGO WA DONDO, SETI YALE (veiligheidschef van MOBOETOE), GEYORO (hoofdmanager Air Zaïre) : ze ontlene(n) of ontleenden hun macht aan de functie die hen toegewezen was en hebben een zwakke etnische of regionale achterban, en kunnen als mulat niet veel aspiraties koesteren een gooi naar de macht te doen.

Meerdere sociologische en politieke factoren hebben er evenwel toe geleid dat de elite als groep en gedifferentieerder en stabiel geworden is. De eerste kern binnen de elite is deze gevormd door familiale en regionale banden. In de patrimoniale visie van MOBOETOE waarbij de grenzen tussen openbaar en privaat vermogen zowat onbestaande zijn, is het de evidentie zelve dat de familie tot de eerste begunstigden behoren. Twee van de ooms, waaronder de nu overleden Litho MOLEKA waren topzakenlui. Een andere oom BOBOZO vond de generaalstaf in zijn ransel en MOBOETOE NIWA - de oudste zoon - is ook op weg naar de hoogste toppen van het regime. Ook de mensen van Gbadolite, Moboetoe's dorp, en ruimer de Evenaarsprovincie zijn oververtegenwoordigd. Doch het is niet zo dat andere regio's niet aan de bak komen, daar dit tot georganiseerd verzet zou kunnen leiden. Ietwat teruggetrokken, omdat ze politiek verdrongen zijn, opereren figuren als BOMBOKO, BOBOLIKO, NENDAKA, KAMITATU... die evenwel over riant inkomens beschikken. Ook vroegere tegenstanders als MUNONGO MSIRI en KARL-I-BOND hoeven zich niet direkt financiële zorgen te maken. Zelfs de zoon MOISE TSHOMBE werd opgevoed. Dit is waarschijnlijk wat de president bedoelt met een politiek van nationale verzoening.

De Zairese samenleving is op een kwarteeuw aanzienlijk veranderd, b.v. op het niveau van de schoolse opleiding. In de regering LOEMOEMBA zaten drie mensen met een universitaire opleiding : Justin BOMBOKO, Thomas KANZA, en Andre MANDI. Daarmee was het potentieel zowat opgebruikt. Anno 1986 zijn er - welke bedenkingen men ook moge koesteren omtrent het niveau - veel meer afgestudeerden aan de diverse hogere instituten. De carrière-mogelijkheden van deze groepen blokkeren is om moeilijkheden vragen. Onder druk van het aanbod van een niet-heersende elite is de oorspronkelijk gesloten groep verplicht individuen van de nieuwe lichte op te nemen. Opdat dit systeem van polyarchie zou functioneren moet er toch een belangrijke mate van consensus zijn. De MPR - soms 'le mouvement des profiteurs de la république' genoemd - kan deze sluisfunctie vervullen. Uiteraard is één van de meest betrouwbare mechanismen om de steun van een groep te bekomen ervoor

te zorgen dat deze over legale en extra-legale voordelen beschikt. De spreekwoordelijke korrupcie van de Zaïrese ambtenarij verschafft de kerngroep van het regime een dubbel voordeel : het reproduceert de cliëntelistische positie van de ondergeschikten, en het verschafft tegelijk een alibi om hen op elk ogenblik uit hun post te verwijderen. Hoe desastreus de korrupcie op langere termijn voor de natie en de staat mogen zijn, op korte termijn bezit ze voor het regime functionaliteit.

De bereidheid van het westen en de internationale organisaties om het Zaïrese schip drijvend te houden is genoegzaam gekend. Toch - en dit is ook voor de top duidelijk - zijn er limieten aan die steun. Het zijn niet zozeer het ontbreken van politieke vrijheden of de schrijnende sociale ongelijkheden die een struikelblok vormen, als de inefficiëntie van het systeem op economisch vlak. Vandaar dat in de voorste gelederen nu ook meer technokraten verschijnen. Figuren als MOELOEMBA (Commissaire du plan) of KAKWENDA (Economische zaken) zijn hier goede voorbeelden van. Veel persoonlijke macht bezitten ze niet : MOELOEMBA was bv. een paar keer 'in and out', maar ze vormen als groep een schakel die wellicht steeds meer onmisbaar wordt.

Men mag zich evenwel terzake niet vergissen. Binnen de meer open elite is er uiteraard persoonlijke strijd (bv. tussen MOKOLE en YALE) om de macht. Ongetwijfeld is er cliëkvorming en frakties die elkaar achter de schermen bevechten. Maar er is geen plaats voor een groep die de positie van de kernelite in vraag stelt. Het lot van de 13 parlementsleden (mei '82) in verband met de UDPS laat daar weinig twijfel over bestaan. Figuren als TSHISEKEDI, KIBASSA MALIBA, NGAGULA MPANDA... wensten geen ommekeer van het bestel, maar eisten een meer autonome positie op binnen de toplaag. Dit kan dus niet : "qui mange du guide suprême en crève !" Thomas CALLAGHY noemt de nieuwe elite een "politieke aristocratie", een politieke klasse zou immers impliceren dat ze investeringsminded zijn, wat manifest onjuist is. CALLAGHY wijst eveneens op de precaire situatie van de afzonderlijke leden, maar benadrukt tevens "The political aristocracy struggles with societal groups, organizations, and emerging classes by

consolidating its position in the State, by using it to control them, by employing various closure mechanisms, and by calling an external help when it gets into trouble" (CALLAGHY M.T., 1984, blz. 194). Dit alles betekent dat het systeem - ook zonder MOBOETOE - meer overlevingskansen bezit dan vaak verondersteld of gehoopt wordt.

BIBLIOGRAFIE

ANDERSON, B. (1985) - Reflections on the origin and spread of nationalism. London, Verno.

CALLAGHY, T.M. (1974) - The state-society struggle. Zaïre in comparative perspective. Col. Un. Press, New York.

MONNIER, L. (1970) - Ethnic et intégration régionale au Congo. Paris, ed. Classiques d'expression Française.

TURNER, T. (1979) - Clouds and smoke : cultural and psychological modernisation in Zaire. In : G. GRAN (ed.) : Zaïre : the political economy of underdevelopment, New York, Praeger.

VAN DEN BRANDE, A. (1985) - Modellen van machtsverwerving en machtsuitoefening. Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen, Gent, pp. 181-212.

YOUNG, C. (1979) - The politics of cultural pluralism. Un. of Wisconsin, Madison.

Mededeling door :

R. DOOM

R.U.G. Dienst Derde Wereld

Universiteitstraat 8

9000 Gent